

Kirek
Eks

İSLAM VE MODERNİZM

FAZLUR RAHMAN TECRÜBESİ

22-23 Şubat '97, İstanbul

BİR DAVA ADAMI OLARAK FAZLUR RAHMAN

Frederick Mathewson Denny*

Böylesi tarihi bir alim topluluğuyla Fazlur Rahman'ın mirasını tartışmak üzere "İslam ve Modernizm: Fazlur Rahman Tecrübesi" konusu etrafında biraraya gelmekten dolayı büyük bir onur ve mutluluk duydum. Konferansı tertip edenlerin bana verdikleri sunuş başlığı "Bir Dava Adamı Olarak Fazlur Rahman," oldukça ilginç ve zorlayıcı bir başlık. Ne var ki, Fazlur Rahman'ın biyografisi uzmanı olmadığım için ben bu şekilde ele almayacağım. Önümüzdeki yıllarda Fazlur Rahman'ın esaslı bir biyografisinin çıkacağını umuyorum. Benim Fazlur Rahman'a ilişkin bilgilerim, evvela, onun yazdıklarına; ikinci olarak Şikago Üniversitesinde öğrencisi olarak yaşadığım çeyrek asırlık tecrübelerime ve üçüncü olarak da bilim ve sair çevrelerden çok geniş bir yelpazedeki insanların onun görüşlerine ilişkin yaptıkları değerlendirmelere dayanıyor.

Müslümanların isim alma pratiklerinde çok özel bir durum var ki onların hem bu dünyada hem de ahiretteki gerçek kaynakları Allah'tır. Ekseriyeti olmasa bile müslümanların büyük bir kısmının isimleri kendilerini Allah'a ya da İslama irtibatlandırın teforik isimlerden oluşuyor. Allah'a irtibatlı isimlerin örnekleri arasında Abdullah, Abdülrezzak ve Fazlur Rahman sayılabilir. Diğer grupta ise Şems-üd-Din, Burhan-üd-din Yusuf İslam sayılabilir. Biri çıkıp belli bir dini gelenekten etkilenmiş olsa da isim sadece isimdir diyebilir. Diğer isimlerin de köklere, erdemlere ve vazifelere referansı var. Bizim bu konferansın konusu olan örneğimizde muhtemel bir İngilizce okuma 'Rahman'ın Fazlı' veya 'Rahman'ın Lütü' şeklinde olacaktır. Her iki ifade de konumuz olan şahıs ilahi bir lütuf olarak görülüyor.

Her ne kadar, iyi bir onomastik-dini bağlamlardaki isimlerin bilimi-öğrencisi olsam da Fazlur Rahman'ın ismini üstünlük nedeni olduğunu iddia et-

(*) Prof. Dr., ABD, Colorado Üniversitesi Dini Araştıralar Bölümü Öğretim Üyesi.

meyeceğim. O hiçbir zaman kendisini başkalarından üstün görmedi. Aslında anlatacağım bir hatıramız var. Şikago'da Arapçaya Giriş dersini kimin vereceği konusunda bölümdeki hocalarla uzun bir tartışma olmuştu. Hiç kimse gönüllü olarak çıkmadı. O bölümün en eski ve en büyük üyesi olan Fazlur Rahman gönüllü oldu. Hiçbir gösterişe kaçmaksızın bunu basit bir iş olarak değil bir nevi ibadet olarak görüyordu.

Peki Fazlur Rahman bir dava adamı mıydı? Bana öyle geliyor ki belli açılardan öyle olduğu düşünülebilir. Peki bu dava neydi? Bu öyle kolaylıkla cevaplanacak bir soru değil. Kuşkusuz, İslamın modern dünyaya ilişkin otantik bir vizyonunu yorumlayan, yayan ve savunan bir davanın adamıydı. Müslümanlar ister bütün tehditleri ve zorluklarıyla ulus devletlerde ya da Batıda sürgün olsunlar nerede yaşıyorlarsa orada eşitlikçi ve ahlaki bir gelişmenin sağlanmasına adanmışlar kendilerini. Ancak Fazlur Rahman'ı hiç öyle hiçbir tartışmaya konu olmayacak çok genel konularda ortaya çıkış bağımı ile müslümanların ve aslında bütün bir insanlık tarihinden bugüne kadarki yetersizlikler arasında ayrımcı karşılaştırmalar yapmak suretiyle Kur'an ve Sünnet ile klasik fıkıh ve ilahiyat söylemlerinin yorumlanmasına ilişkin özellere inmeden konuştuğunu hatırlamıyorum. Ayrıca Fazlur Rahman'ı öyle söylemsel bir İslam savunmacısı olarak da görmedim. Ama doğal ve kasıtlı olmayan yollarla islami değerleri kendi akıl, kalp ve hareketlerinde teşhir etti. Fazlur Rahman, her sözünde ve hareketinde ortaya koyduğu insancılık ve samimiyeti kadar manevi derinliği ile de İslamın Batıdaki harikulade temsilcilerinden biriydi.

Bugünlerde Amerika'da sayıları ve kaliteleri her geçen gün azalan "kamu entellektüelleri"nin rolüne ilişkin pek çok tartışma yapılıyor. Kamu entellektüelleri arasında alimleri, siyasi yorumcular, yazarlar, sanatçılar ve seçilmiş yöneticilerden kanaatlerini her kesimden yurttaşlarla paylaşanlar var. Kamu entellektüelleri zamanlarının büyük tartışmalarına girmekte ve açık toplum sürekli kılmak için her türlü zorluk ve mahçubiyeti göze almaktalar. Fazlur Rahman bir Müslüman kamu entellektüeliydi. Zira ister Pakistan'da ister Batıda olsun Müslümanların hukuki, politik ve hermönetik akımlar ve tartışmalarından uzak kalabileceği konforlu ve güvenli fildişi kuledeki bir akademik hayatı istemiyordu. Bağımsız olmakla birlikte sonuçlarını kamuyla paylaşan bir düşünce etkinliği yürütmek maliyetli bir işti ve Fazlur Rahman (ve ailesi) korku, tehlike ve tedirginlikten uzak değildi.

Bir açıdan bu önde gelen Müslüman düşünürün Güney Asya bağlamından kopmuş olması Şikago'dan Surabaya'ya ve ötesine, ayrıca genel geçer Ortantalist akımın dışında kalmakla birlikte eleştirel bakma hususunda da eş-

değer bir kararlılık içinde olan gayrimüslim öğrencilerine kadar bütün bir dünyayı onun etkisi altına soktu. Yine de bütün olarak bakıldığında köklü bir Müslüman olarak kaldı. Çok etkisinde kaldığı bir Peygamber hadisinde denildiği gibi: “İlim Çin’de de olsa gidip alınız.” Burada Çin’den maksat Müslümanların yaşadıkların yerlerden çok uzak olan, mesela, Oxford, Durham, Montreal veya Şikago gibi yerlerdir.

Fazlur Rahman’ın bütün bilgi kaynaklarında beslenme azmi, muhakeme ile moral duyarlılık arasında yaptığı ayırım kadar tarihsel ve bağlamsal meselelerdeki hassasiyetiyle şekillenmişti. Hem yazılarında hem de derslerinde bütün mantık ve bulguları tatmin olunana kadar zorluyor ve peşini bırakmıyordu. Bir seferinde ulusal bir akademik konferansta muhtelif meslektaşları ile mezun ettiği öğrenciler Fazlur Rahman’la birlikte Şikago’nun kenar restoranlarından birinin genişçe bir masasında öğle yemeği yemek üzere toplandılar. Yetkin bir Müslüman meslektaş Fazlur Rahman’la resmi olmayan bir söyleşi başlatarak nihai hakikati bulmada insan aklının yerini sordu. Diyalektiğe biraz sıcak bir şekilde muhatabını sistematik olarak Allahın nihayette rasyonel bir hakim olduğunu söyleten Fazlur Rahman, gözlerinde muzaffer bir parıltıyla meslektaşını bir Mutezile ilan etti. Tartışma bitmiş ve insanlar artık yavaş yavaş yemeklere yöneldi. Fazlur Rahman çalışmayı, maneviyata ilişkin tartışma ve entellektüel müzakereleri çok sever ve müsamahakar davranırdı. “Mutezile” olan arkadaşına en azından bildiğim kadarıyla bu heyecanlı yemekte düşman olmadı.

Eğer dava diyeceksek, Fazlur Rahman’ın ömür boyu sürdürdüğü gayretin temelinde felsefi sorgulamaya hakimiyet sağlamak ve onu bir Müslüman düşünür ve öğretici olarak kendi mesleğine vakfetmek. Klasik Yunan ve Latin dillerini felsefi ve teolojik metinleri rahatlıkla okuyabilecek düzeyde öğrenmişti. İngilizce ve Almanca kadar İslami bilimin temel dillerine de hakimdi. Fazlur Rahman esaslı kitabı, *İslam’da Nübüvvet: Felsefe ve Ortodoksi*’de (1958), Farabi ve İbni Sina gibi Yunan Felsefi söylemini islamda kullanmaya çalışanların ulaşabilecekleri sınırları ve anti-entellektüel olan İbn Hazm’dan Gazali, Şahrastani ve İbni Haldun gibi aradakilere, oradan da köküne kadar bağımsız bir *müçtehit* olan İbni Teymiye’ye kadar kadar pek çok çevrenin kritiğini yapmaktadır.

Şikago Üniversitesindeki bir güz döneminde bir grup İslami Bilimler mezunu öğrenci, Profesör Fazlur Rahman’a İbn-i Teymiye’nin daha fazla teolojik metinlerinden okuyabilecekleri bir ders vermesi arzusuyla yanına geldiler. Cevap vermekte tereddüt etmekle birlikte tebessüm etti. Sonra grubun iştiyakını görünce kendine has üslubuyla “Pekala!” dedi. Biz Fazlur Rah-

man'ın tarzından farklı birşey göremeyeceğimizi hayal ettik. Ancak iki dönemlik okumalar sonunda , en azından ben, muhalif fikirli bu Suriyeli Hanbeli tutumun özellikle de İslamın moral bir teşebbüs olduğu yolundaki anlayışla birlikte olsa bile büyük olan bu insana Fazlur Rahman'ın duyduğu derin saygıyı keşfettim. Fazlur Rahman *İslam'da Nübüvvet*'in sonlarına doğru ibni Teymiye'yi vasıflandırmada onun kendi pozisyonu olarak aldığım görüşlerini şöyle serdediyor:

Ne Tanrının felsefi istigrakı ne de Onun mistik aşkı-ki ikisi de Varlığın Vahdeti ve dünya ile Tanrının kimliği doktrinlerine ve yine aynı şekilde hem Tanrı hem de insanın mutlak beyhudeliğine gider-insan hayatının amacı değildir. Amaç, aktif bir kavram olan ibadet, Tanrı'nın iradesinin (rızasının) bir bilgisi ve onun hayatta korkusuzca uygulanmasıdır. Tanrı öyle sadece algılanacak yahut takdir edilecek ve aziz tutulacak bir şey değil bütün sadakatimizle sadece Ona bağlı olduğumuz biridir. Allah'ı tanımaya *Tevhid* denir ve ancak bu *İbadet* tavrını getirebilir¹.

Fazlur Rahman İslam'da Nübüvvet'teki cezbedici tartışmayı benim onun davası olarak aldığım şu sözlerle tamamlamaktadır: "Felsefecilerin hakikati, hareketsiz ve ebedi bir hakikattir; ortodoksinin hakikati de aşağı yukarı belli bir ebedi hakikattir ama öncelikli olarak moral bir hakikat olup fiillerde yansımalıdır. Bu yüzden ortodoksinin hakikat kavramlaştırması kendince *olan* bir şey olarak değil, 'emreden' bir şey olarak vardır. Bu nedenle de gündem konusu olan Şeriatin değerlendirilmesidir."²

Fazlur Rahman'ın sonraki yazılarında, mesela, *Tarihte İslam Metodolojisi* (Karaçi, 1965) adıyla yayınlanan makalelerinin önemli koleksiyonunda, İslamın dünya tarihi içindeki öz itibariyle moral olan karakterinin ve bunun felsefe, mistisizm, seküler hümanizm ve diğer diğer türedi ideolojilerden keskin olan farkını vurgulanmaya devam ettiğini görüyoruz.

Ömrünün sonlarına doğru Fazlur Rahmanla yaptığım konuşmalarda biraz önce alıntılıdığım anlamda ortodoks İslamın karakter itibariyle felsefeye bir karşıt-farklılık içinde olduğu yolundaki yoğunlaşmasını gözlemledim. Küresel İslami uyanış, Fazlur Rahman'ın hem aklen hem de kalben farkında olduğu birşeydi. Mutluluk verici noktalar kadar özellikle onun çağrı ve gücünü takdir ettiği İslami söylem ve akitivizm alanlarında ürkütücü boyutlar da yok değildi. Fundamentalistleri basit olmak ve İslami bilgiyi yeterince özümsemeden reddiyecilik yolunda gitmekle eleştirdi.³Bir tarihçi ve tam bir Müslüman olarak⁴, İslami bir toplum ve siyaset modeli olarak basite kaçan, sadece kendini haklı gören ve Batı karşıtı reçeteler sunanları kopuk ve zmandan bağımsız bir modelin ve beyhude bir pozisyonun ürünü olarak de-

ğerlendiriyordu. Ancak belirttiğim gibi İslami fundamentalizmde birtakım olumlu taraflar da buluyordu. Neo-Fundamentalizme (ki şu an pekçok yerde yükseliştedir) ilişkin tartışmasını şu gözlemleriyle sürdürüyordu:

Yine de ihtizaza getiricidir, öfke ve coşku ile atan bir damar gibidir. Taşkın olup pek çok haklı nefrete sahiptir. Ahlaki dinamizmi gerçek, dayanışması ise kayda değerdir. Kimi sesleri çatlak ve hatta gülünçtür. Yeterince muhteva kazanmalıdır. Bireysel, ulusal, ırkçı ve gruba dayalı bencilliklerle birlikte darkafalılığın hırpaladığı dünya ve karşılıklı sömürüyle yaralı bulunan insanlık için büyük ve hatta belirleyici bir güç olduğunu ispatlayabilir. Bu, hangi ölçüde olursa olsun bir ümit olarak yaşıatılmalıdır.⁵

Dipnotlar

¹Fazlur Rahman, *Prophecy in Islam: Philosophy and Orthodoxy* (London: George Allen and Unwin, 1958), s.101.

² A.g.e., s.110,

³Bkz. Fazlur Rahman, "Roots of Islamic Neo-Fundamentalism," (İslami Neo-fundamentalizmin Kökleri) *Change and the Muslim World* içinde. Editörler: Philip H. Stoddard, David C. Cuthell ve Margaret W. Sullivan.(Syracuse: Syracuse University Press, 1981), ss.23-35.

⁴ Bir tarihçi olarak Fazlur Rahman için bkz. Tamara Sonn'un tartışmaları, "Fazular Rahman's İslamiç Methodology" (Fazlur Rahman'ın İslami Metodolojisi), *Muslim World*, Cilt. LXXXI, No.3-4 (1991),ss.212-230.

⁵"Roots..." s.35.